

junk —, „akiknek munkásságában a dimenzionizmus elve burkoltan vagy nyíltan már korábban is adva volt, de nem volt tudatosan, programszerűen megfogalmazva” [idézet tőlem]. Vagy ahogy Sirató és Bryen közös fogalmazványában áll: „A Manifesztum maga úgy értendő, mint egy általános tudatosulás, mely részben az egyes avantgardista művészek műveiből sugárzódott ki, részben pedig a kétdimenziós irodalom, a planizmus elméletében felfedezett gondolatok általánosításából keletkezett.”

Úgy vélem, Aczél hasznos vizsgálódása megérdemel ennyi kiegészítést, hiszen a dimenzionizmus talán leglényegesebb karakterisztikuma forog kockán; s Tamkó Siratónak, annak az alkotónak is tartozunk a precíz fogalmazással és értelmezéssel, aki *Életrajz-ciklusának* egyik 1974-es darabjában a következő módon summázza saját pályaképét:

*9 éves koromban a múlt kultúrák alapjaiból
csak öt lerágott csonthalmazra leltem
14 évesen a futurizmusért küzdöttem
18 évesen eljutottam a XX. század irodalmi holtpontjára
s megkezdtém a síkvers konstrukciókat
20 évesen már az öt-érzékszerv-művészet partitúráin
dolgoztam és elválasztottam az eüklidészi művészeteket
a nem-eüklidészi kontinenstől, egy új világtól, amelyért
Bolyai is küzdött
s 30 évesen Párizsban — 56 soros manifesztum-
törvényemhez csatlakoztak az új művészet legnagyobbjai...
ma pedig kétségtelen, hogy a fejlődés mindenben igazolt...*

Perneczky és Aczél kötete egyaránt fontos dolgokat mond el a képzőművészeti és irodalmi avantgárd nemegyszer interdiszciplinaritásba átfolyó jelenségeiről. A korai és a kései avantgárd összefüggésrendszerét exponálva Aczél például Kaszákon és Tamkó Siratón keresztül eljut a közelmúlt és napjaink vizuális költészetének sokágú poétikai rendszeréig, külön értékelve a párizsi Magyar Műhely képviselte szövegművészeti magatartásforma aktualitását, hangsúlyozva, hogy a „legújabb formabontó törekvések megítélése a század eleji izmusok megnyugtató fölmérése nélkül aligha elképzelhető”. Mindkét szerzőt dicséri, hogy felméréseik által fokozatosan kiteljesednek a haladó művészet korszakaira való kitekintések. Különösen biztató, hogy az elemzések tengelyében immár nemcsak a távolmúlt, a már beigazolódott történelem, hanem a jelenkor friss vívmányai is egyenrangúan foglalnak helyet.

SZOMBATHY BALINT

„Szavaink elementek legelészni”

PETŐCZ ANDRÁS : A JELENTÉS NÉLKÜLI HANGSOR

Petőcz András újabb állomáshoz érkezett saját „költői hagyatékának feldolgozásában”: megjelent harmadik önálló kötete. A „költői hagyaték” fikciója már ismeretes a korábbi kötetekből (fejezet- és alcímek: „— válogatás a költő hagyatékából

—”, „A költő ifjúkori költeményei”, „Posztumusz kísérletek”, „Hátrahagyott töredékek”), következetes alkalmazása tehát jelentőségteljes, karakterisztikus szemlélet nyilatkozik meg benne. „Míntha kissé kívülről, távolról szemlélném mindazt, amit létrehoztam, vagy amit majdan létrehozok. Egy lehetséges életmű lehetséges darabjai ezek a munkák; azé az alkotóé, aki az alkotói folyamat kezdetét és végét, illetve a megtett utat már előre, egyben és egészében szeretné látni” — mondta a költő a kötet fűlszövege által is idézett nyilatkozatában. Ha e szemlélet legjellemzőbb vonását keressük, leginkább az erőteljes önreflexivitást kell hangsúlyoznunk. Ez az önmagát, alkotásait tudatosan kívülről is figyelni akaró magatartás persze nemcsak a „költői hagyaték” szimbolikus gesztusában érhető tetten, maguknak a műveknek is szerves alkotóeleme ez, s most — a korábbiakhoz képest erőteljesebben — a kötet kompozíciójában is érvényre jut. A három fejezet közül kettő teljesen egynemű: az első a zárójelverseket, a harmadik az *Álomtöredék* című repetitív szöveget tartalmazza. A középső fejezet, mely a kötet címet viseli, két arányos részre bomlik: a *Várok valakit* alcím alatt alapvetően a belső énré koncentráló versek sorakoznak, lényegében egynemű lírai anyagból építetten, míg a *Bölcs Náthán imája* című részben az én és a külvilág átjárhatatlan kapcsolata a főtéma, különböző típusú művekben megfogalmazva. A kötetben előrehaladva tehát a „kötöttebb” formákat „lazábbak” váltják fel, s ezt szövi át egy középpontos szerkezet, mely a főbb gondolati jegyeket hangsúlyozza. Petőcz András tudatos önreflexivitása tetten érhető továbbá a művek egy részének sajátos idéző-elidegenítő mozzanatában, a függőbeszéd alkalmazásában is (pl. *Zárójelversek 1—6.*, *Álom Nagyfehérrrel*, *A jelentés nélküli hangsor*). Azáltal, hogy az egyes sorok vagy kisebb közlésegségek után rendre ott áll a „mondtam”, „szóltam”, „kérdeztem” stb. ige, a szubjektum előtérbe kerül, s az egész verseszéd viszonylagossá válik. Ennek az értelmező mozzanathoz a versmenetbe építése is a műveit író és azokat (s rajtuk keresztül önmagát) kívülről figyelni igyekvő költő kettősségét tudatosítja: „de íme, Uram, Indulataimat visszatereltem, visszatereltem; / várok / valakit: / nekem ő az Üzenet, az Üzenet ő, Uram, figyelem, lépéseimet értelmezem” (*Záróvers op. 5.*). Vagy ahogyan az *Önéletrajzi kísérletek* nyitóversében mondta: „Mindig csak éppen beszámolok. / Mindig csak magamról számolok be.”

E költői magatartás nem pusztán egyedi, személyiségtől függő, ösztönös választás eredménye. Mint ahogy Weöres Sándorról értekezvén mondja Petőcz András, „korunk adekvát művésze nem tehet mást, mindig önnön személyiségére koncentráltan önnön személyiségét mutatja fel. Befelé fordulás? Arisztokratizmus? *Igen*. Mert napjaink legkeserűbb és legfelelemelőbb *tudása*, hogy csakis önmagunkat képviselhetjük minden szituációban, megnyilvánulásaink minden esetben *médiумok* belső törvényeink és a külvilág között.” (Alföld 1988/6.) E befelé forduló attitűd a kor válságában gyökerezik, s egy ettől inspirált költészeti változáshoz is kötődik. A magyar költészet története különösen élesen rajzolja ki a művészetekben általában megfigyelhető sajátos váltakozást: a történelmi kor meghatározottságaitól függően az aktív, a világ gondjait felölelni kész művészi magatartás dominanciáját korszakonként a befelé forduló, a személyiség mikrovilágába visszavonuló attitűd általánossá válása váltja fel, és viszont. (E jelenséget a modern művészetekben legutóbb Hegyi Lóránd monográfiája elemezte kimerítően.) E váltakozás, illetve az egyes váltások megjelölése természetesen csak a konkrét, korhoz kötött okok feltárása, a jellemző tudattartalmak leírása során válik beszédessé. A mai magyar költészet változásait, fejlődési tendenciáit több értékes tanulmány vizsgálta már, s heves sajtóviták is zajlottak e tárgyról, így nem célunk e háttér itteni részletes elemzése, pusztán egy megjegyzés erejéig térünk ki rá. A magyar jelen tudati válságát nem lehet pusztán az értékvesztés, a meghasonlás, a kiábrándulás fogalmaival leírni, ennek (legalábbis) nemzedéki változatai vannak. Míg az utóbbi negyven év két karakterisztikus korosztálya, a „fényes szelek” nemzedéke és a „nagy generáció” a mai értékválsághoz valamilyen értéktől, eszménytől *jutott el*, addig az újabb

nemzedékek egésze már eleve az érték- és eszmehiány érzésével, vagy legalábbis azok bizonytalanságától áthatottan eszmélkedett. Az általánossá vált székszezsiben ez egészen más helyi értéket kölcsönöz az ő székszezsüknek! Hogy howá alakulnak, egyáltalán alakulnak-e, nem tudhatni, mindenesetre az alakulás nagyobb esélye lát-szik adottnak. A költészetben e nemzedék (melyet Zalán Tibor szavaival „arctalan-nak” szoktak nevezni), valamint az utánuk jövők mindenesetre végrehajtottak egy váltást, s talán éppen e sajátos „helyi értéknek” tulajdonítható, hogy ők hajtották végre. E váltás legfőbb általános jegye először is a tagadás: a hagyományos vá-tesz-költő szerep és a költészet eszközszerű felfogásának az elvetése. A továbblépés útjai azután már rendkívül szerteágazóak.

Petőcz András nemzedéktársaihoz hasonlóan vallotta, vallja e változás szük-ségességét. Az önreflexivitas által is hangsúlyozott befeléfordulás, a személyiség középpontba állítása éppúgy ezt jelenti, mint az új kifejezési formák keresése, amit első kötetében programosan is bejelentett: „törjétek szét a szavakat és csi-náljatok új költészetet! (...) az új technika megújít téged is poétika! / nem az öregek agonizálása leszél! / hatalmasan erősödik tested poétika.” (*Kassák Lajos levele Bp. 1981.*) A költői formák rendkívül sokféle, gyakran szélsőséges lehetősé-geit próbálgatta Petőcz András korábbi köteteiben s antológiákban: a non-figura-tív és vizuális költeményektől kezdve a Kassák hagyományait továbbépítő hosszú verseken át a hagyományosabb, a mindennapi nyelvhasználatot, illetve a zeneiséget előtérbe helyező formákig. Mindez abból a meggyőződéséből fakadt, „hogy a nyelv nem egyszerűen eszköz a mondandó számára, hanem formálható anyag, *matéria*, amelynek hallhatósága (zeneisége) és láthatósága (vizuális esztétikája) van”. (Alföld 1988/6.)

Most, a harmadik kötetben már kisebb szerep jut a szélsőséges formai újítá-soknak, s nagyobb teret és jelentőséget kapnak a hagyományoshoz közelebb álló kifejezési módok. Vállalva az egyszerűsítés veszélyét, három fő formatípust próbá-lunk jellemezni. Az első a kassáki szabadvers folytatásának tekinthető. Jelentős da-rabok tartoznak e csoportba (pl. *A jelentés nélküli hangsor, Zárójelek*), de a többi kevésbé sikerült (pl. *Lovasok különös lovasok, „meg kell tanulnom még beszéde-met”*), s még az egészében figyelemre méltó verseket is megterhelik néha felesle-ges ballasztok (pl. a *Ras-And Poet (alias M.) ismeretlen töredékeiben* az „egészen különös” 13 soron át való ismétlése). A másik csoport műveit a versbeszéd szándé-kos mindennapisága, töredezett vallomásossága alapján különíthetjük el. Főleg sze-relmes versek, magányt panaszó mormolások ezek — az adekvát forma választá-sa biztosítja e darabok általában jó színvonalát, s azt, hogy néhány ezek közül is kiemelkedik (*Hívogató, Gyere és tisztítsd meg arcom, Velünk vagyunk*). E két vers-típus a már korábról ismerteket folytatja, a harmadiknak nincsenek jelentős előz-ményei. E műveket — melyek a kötet nagyobb részét alkotják — a zenei szer-kesztés jellemzi, s ebben tudatosan Weöres Sándor-i utat folytat a költő. A motí-vumok, témák variációja itteni megvalósulásában ígéretes lehetőséget sejtet, annál is inkább, mert gyakran más verstípusokkal összefonódva jelentkezik. (A *Zongorá-ra írt darab* például — andante jelzéssel! — szerelmes vallomás, az *Álomtöredék* pedig kísérleti jellegű, igaz, ez utóbbi kevésbé sikerült.) Szép számmal vannak azonban tisztán zenei szerkesztés szerint készült művek: a ráolvasásszerűek (pl. az *Előhang a Zárójelversekhez*) és a témavariációk (a zárójelversek nagyobb része). Maga a zárójelvers is formai lelemény, bizonyos kötöttségek párosítása újszerű megoldásokkal; itt, ezekben teljesedik ki a „weöresi” verstípus. Mindazonáltal több is a zárójelvers ennél, gesztus értéke van: a költészet behatárolt lehetőségeit tudato-sítja folyamatosan: „Kérdőjelek. Idézőjelek. / Zárójelek. Jelek? / Megbomlik min-den. / Bekövetkezik a nyelvrontás. / A vers már régen nem a mai állapotokat tük-rözi. / Mindig másról beszél. / És mindig nagyon egykedvűen. / Szó nélkül. Le-hajtott fejjel.” (*Zárójelek*) Az egyén és a világ kapcsolata átjárhatatlan, az ember be van zárva önmagába, a költészet sem képes ezt feloldani.

A világtól való elfordulás azonban nem pusztán negativitást jelent, s maga e mozzanat sem marad meg ebben az általánosságban: a művek motívumrendszere árnyaltabb képet vetít elénk, ezt mintegy summázza a kötet címadó verse. A „jelentés nélküli hangsor” („brrr-puty-puty”) a költészet meghasonlottságát, a világhoz való inadekvát viszonyát jelenti be már mindjárt a vers elején: „*Szavaink gumipitypangot szednek a kék / legelőkön — mondom, mondom*” (függőbeszéd!). Ez a továbbiakban „Szavaink elmenetek legelészni” formában tér vissza újra és újra, állandóan gazdagodó vonatkoztatási rendszerrel. Ugyanis a vers második egysége az én és a külvilág éles elválasztását végzi el („bennem van” — „nincs bennem”). Ami a költői énen kívül reked: „betegség — halál — háború — halottak”, együttesen értelmezhetetlen az egyén számára, s lesz a fenyegető külvilág megfelelője („A halál annyi mint: — — — *brrr-puty-puty, brrr-puty-puty, brrr-puty-puty* — — — / *A brrr-puty-puty jelentés nélküli hangsor: üres halmaz.*”). E gondolatkörrel fonódik össze a közbevetések személyes mulandóságélménye, mely fogalmazásának lágyabb hangjával is elválik a vers szikár alaptónusától: „— — — *és nem tudom, létezik-e Isten — — — a nevét sokszor le is írom — — — / elmondtam hát: mulékonyak, szépek a halandók — — —*”. Az így egészében felfogott és megélt létezésélmény: az időtlen magány. A költő éli a mindennapok világát, miközben ráolvasásszerűen mormol: ír — ez kényszere s vigaszza:

Aztán csak mondom: — — — ülök és nagyon szomorú vagyok — — —

Aztán csak mondom: — — — ülök és nagyon vidám vagyok — — —

Aztán csak mondom: — — — levelet írok éppen — — —

*Aztán csak mondom aztán csak elmondom aztán csak magyam vagyok:
szögletesen és bátortalanul figyelek.*

Az egyén és a külvilág kapcsolata rendszeresen a fegyver, halál, tömeg képeiben jelenik meg a kötet más darabjaiban is. Ezzel zárul a *Zárójelek*, s ez az alapmotívuma a *Ras-And Poet (alias M.) ismeretlen töredékei* sokszor a Tragédiára visszautaló zaklatott versfolyamának is. Itt jajdul fel a kétségbeesett kérdés, melynek tipográfiai kiemelése igazi telitalálat: „Ki fog miközöttünk rendet teremteni?” Ugyanez a kérdés visszhangzik a *Bölcs Náthán imájában*, amely a lessingi gyűrűparabolára utalva panaszolja az ember eszmevesztettségét és magárahagyatottságát, s egyúttal az igényt is valami fogódzó után. A mű puritán, zsoltáros hangvétele nem egyedüli a kötetben, leginkább a belső vívódások, valami egység, biztonság, támasz utáni vágyódás adekvát formájaként találkozunk vele. Mert Petőcz András igazi témája a világban (ebben a világban) magára maradt ember belső élete. A halál, egyáltalán az idő múlása — az örök nagy téma — állandó szembenézésre sarkall (pl. *Búcsú, Az idő összemosódik; „lassan”*, *Banális vers a szerelemtől*), s szinte vigasztalanná teszi a magányt. A versek rendre visszatérő motívuma a „sírás — félelem — szomorúság”, s az e léthelyzetből való kitörés vágya: „várok valakit”, mely vers- és fejezetcímmé is emeltetett, s amely nagyon gyakori a kötet más darabjaiban, valamint a régebbi művekben is. E meghatározatlan várakozás lényegileg azonos a gyakran megidézett Ūrhoz való fohászokkal: a magány feloldásának, a külvilággal való értelmes kapcsolatleremtésnek a vágyát mondják-sírják-kiabálják el. Mert ez a magány most talán csak a szerelem által csökkenthető, az (itt gyakran túlfeszített) erotikával és a bensőségeség, az egymás vállalásának érzésével. Bizonyosan nem véletlen, hogy a kötet szerelmes versei a legjobb darabok közé tartoznak, legyen elég csak a kórházban fekvő kedves hiányát panaszoló *Hivogatóra*, vagy a póztalan, bensőséges *Velünk vagyunkra* utalni: „A papiros fölött lebeg a kezem. / Érintem a tested, hallgatsz, hallgatok. / Veled vagyok — velem vagy: velem vagyok.” E művekben lesz igazán élő, funkcionális a Petőcz Andrásra oly jellemző hétköznapi beszédfűzés, ami ha összefonódik a zenei szerkesztés mindennapiságtól távolító hatásával, különös hangulati egységet képes teremteni (pl. *Zongorára írt darab*).

E kötet alapján úgy tűnik, hogy az erőteljes formanyelvi kísérletek után bizonyos letisztulás ment végbe Petőcz András költészetében, előtérbe kerültek a korábban is művelt, kevésbé formabontó verstípusok, feldúsulva a kísérletek eredményeivel. A kötet szűkebb tematikájú, motívumrendszerű és formavilágú az előzőeknél, de épp ezért jóval egységesebb is szemléletében, világképében. Ez jelenthet egyfajta részösszegzést: innen, e már meghódított magaslatról tovább lehet indulni nagyobb távlatok felé. (*Szépirodalmi.*)

DEBRECZENI ATTILA

„Nem volt tucatspolitikus...”

ROMSICS IGNÁC: GRÓF BETHLEN ISTVÁN
POLITIKAI PÁLYÁJA 1901—1921

Az utóbbi évek magyar történetírása egyre gyakrabban foglalkozik a korunkat jelentősen befolyásoló polgári politikusok életútjának bemutatásával. Nem véletlenül! Hiszen e területen voltak-vannak történetírásunk legnagyobb „fehér foltjai”. Ezt bizonyítja az is, hogy gróf Bethlen Istvánról (Gernyeszeg, 1874. október 8. — Szovjetunió, 1947), a Horthy-korszak legjelentősebb politikusáról mindeddig nem jelent meg politikai pályáját átfogó monográfia. Pedig Bethlen 10 évig (1921. április 14.—1931. augusztus 24.) volt Magyarország miniszterelnöke. Nevéhez fűződik az ellenforradalmi rendszer politikai és gazdasági konszolidálása; amit lényegében a Habsburg-ház detronizálásával (1921. december), a Nagyatádi-féle Kisgazdapárt kormánypárttá bővítésével (1922. február), az általános, titkos választójog rendeleti szűkítésével — a városok kivételével visszaállította a nyílt szavazást (1922. március) — és a népszövetségi kölcsönök felvételével ért el. E politikájával hozzájárult a rendszer társadalmi és osztálybázisának kiszélesítéséhez: a nagybirtok és a nagytöke uralmát úgy szilárdította meg, hogy politikai és gazdasági szövetséget kötött a dzsentri, katonatiszti, kispolgári és gazdagparaszti rétegekkel. Ennek volt eredménye, hogy a bethleni politikai szisztéma — a harmincas években történt faszálódási tendenciák ellenére — lényegében 1944. október 15-ig, a nyilasok hatalomrajutásáig működőképes maradt.

Bethlen a miniszterelnökségről történt lemondása után is — mint a kormányzó egyik tanácsadója — jelentős szerepet játszott a magyar politikai élet irányításában. „1935-ben szembefordult Gömbös Gyula miniszterelnök politikájával, kilépett az Egységes Pártból és ellenzékbe vonult. Az 1939-es választások után Horthy a felsőház örökös tagjává nevezte ki. 1943—44-ben egyik vezetője az angolszászok felé orientálódó konzervatív politikai áramlatnak, amely a Horthy-rendszer átmentésére törekedett. Szerepet játszott a különböző különbéke-kísérletekben” — írja róla a Magyar Életrajzi Lexikon. A nyilas hatalomátvétel után illegálisba kényszerült, a Gestapo és a nyilasok üldözték. Később pedig önként jelentkezett az előrenyomuló szovjet hadseregnél. Romsics e korszakra vonatkozó kutatási eredményei alapján megállapítható, hogy a 30-as évek közepétől 1944—45-ig terjedő időszakban Bethlen már Magyarország múltját, jelenét és jövőjét valóban államférfiúi magaslatookról tudta szemlélni, s az antifasiszta és németellenes politikai irányzatok egyik vezetőjeként leginkább ekkor szabadult meg az egész pályájára rávetülő osztálypolitikai meghatározottságtól.

E rövid felsorolás is jelzi, Bethlen politikai pályájának megrajzolása nagy és bonyolult feladat. Ezért külön dicséret illeti Romsics Ignácot, az egyik legtehetsé-